

УДК 94(477):32)

В.О. ВЕНГЕРСЬКА

ІДЕЇ КУЛЬТУРНО-НАЦІОНАЛЬНОЇ АВТОНОМІЇ В КОНСЕРВАТИВНІЙ КОНЦЕПЦІЇ РУСОФІЛІВ

Венгерська Вікторія Олексіївна – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України, Житомирський державний університет імені Івана Франка

Галицькі русофіли являють собою суспільно-політичне явище, з діяльністю яких пов'язувався розвиток консервативного варіанта українського національного проекту в умовах Австрійської та Австро-Угорської імперій. В статті зосереджена увага на відмінних особливостях русофільства, серед яких виразна імперська лояльність до Габсбургського престолу, що поєднувалась із прагненням реалізувати на практиці ідеї культурно-національної автономії.

Ключові слова: імперія Габсбургів, династична лояльність, русофіли, москвофіли, консерватизм, культурно-національна автономія

Венгерская В.А. Идеи культурно-национальной автономии в консервативной концепции русофилов.

Русофилы Галиции представляют собой общественно-политическое явление, с деятельностью которых связывалось развитие консервативного варианта украинского национального проекта в условиях Австрийской и Австро-Венгерской империй. В статье сосредоточено внимание на отличительных особенностях русофильства среди которых выразительная имперская лояльность к престолу Габсбургов, сочетающаяся со стремлением реализовать на практике идеи культурно-национальной автономии.

Ключевые слова: империя Габсбургов, династическая лояльность, русофилы, москвофилы, консерватизм, культурно-национальная автономия.

Vengerskaya V.A. Ideas of cultural-national autonomy in conservative conception of russiaphilos

Galician Russophiles represent the socio-political phenomenon, which was associated with the activities of the development of a conservative variant of Ukrainian national project in the Austrian and Austro-Hungarian Empires. The article focuses on distinctive features of Russophilia including expressive imperial loyalty to the Habsburg throne, which was combined with the desire to put into practice the idea of national cultural autonomy.

Key words: Habsburg Empire, dynastic loyalty, Russophile, Muscovites, conservatism, cultural-national autonomy.

Постановка проблеми. Розвиток національних проектів у ХІХ ст. базувалася на різних політичних доктринах, однією з яких був консерватизм. Проте популярність консерватизму серед підросійських та галицьких діячів не була однаковою. Загальні політичні умови, створені в двох імперіях, мали свої особливості, що знаходило прояв і у політичних «захопленнях». Без дослідження феномена русофільства складно сформулювати завершений образ, відобразити зміст та наблизитися до розуміння суті українського національного проекту. Серед основних завдань, вирішення яких ставилося за мету, автор виділяє необхідність здійснення аналізу особливостей представлення та поширення консервативних ідей на українських теренах Габсбургської імперії, зосередивши головну увагу на феномені галицького русофільства, серед прибічників якого з другої половини ХІХ ст., крім традиційно лояльного ставлення до імперії та Габсбургів набирають поширення ідеї здобуття національно-культурної автономії. Протягом століть з'являлися різні напрями консерватизму, але всі вони об'єднувалися ідеєю визнання природної та соціальної нерівності людей. Соціальна рівність сприймалася консерваторами як ворог свободи.

Термін «русофільство» найбільш чітко відображав сутність явища, особливо на початкових етапах його розвитку. Як і більшість проектів, народжених у модерну добу та пов'язаних із представниками так званих

«неісторичних націй», у переважній більшості зосереджувався на культурництві, заглибленому у мовну та літературну сферу.

Аналіз досліджень і публікацій. Українські дослідники цього феномена, зокрема О. Аркуша, М. Мудрий [1, 2], наголошують на відсутності прямого зв'язку галицьких русофілів з офіційною Росією протягом всього ХІХ ст. З іменами названих дослідників пов'язується запровадження нових трактувань понять «русофіли», «москвофіли», «старорусини» [1, с. 231-232]. На думку авторів класифікації, для русофілів характерним було домінування панрусських настроїв серед більшої частини представників цієї генерації та протистояння і протиставлення себе суспільному прогресові. Термін москвофіли пропонувалося використовувати для означення групи осіб старорусинського кола, які орієнтувалися не на панрусський простір, а власне на Росію [1, с. 232].

Серед інших дослідників русофільства варто виділити Я. Дашкевича [3], С. Макарчука [4], Ф. Стебля [5], О. Сухого [6], О. Турія [7]. Названі дослідники зосереджували увагу на існуванні відмінних орієнтацій та політичних уподобань представників цього руху. Поліетнічність Габсбургської імперії, особливості реалізації внутрішньої політики, в тому числі і національної, стимулювали розвиток різних течій. Першою відомою класифікацією політичних угруповань в українському середовищі Галичини середини

XIX ст. вважається типологія В. Подолинського, в якій знайшли відображення пропольські, проавстрійські, проросійські та суто русинські, власне українські самоідентифікаційні вподобання [8]. Детальний аналіз історіографії проблем русофільства в період європейської революції 1848 р. представлено у дослідженні Заник Л., Савчук Б. [9].

З другої половини XIX ст. поширення нових політичних ідей та течій, створення дуалістичної монархії позначилися на змісті консервативних українських проектів в умовах Австро-Угорської імперії. Зокрема в середовищі русофілів популярними стають автономістські ідеї, які пов'язувалися із прагненням здобути національно-культурну автономію. Одночасно русофіли продовжували демонструвати цілком щире лояльність до династії Габсбургів. Цей факт дозволяє виділяти даний напрям в окремий національний «проект», який за уявленням його ідеологів мав право на існування і розвитку. Однією з перших серед сучасних дослідників запропонувала по-іншому поглянути на суть русофільства та класифікувала це явище як один із українських проектів німецька дослідниця А. Вендланд [10]. Головний посыл її аргументації пов'язаний з позиціонуванням русофільства як типово консервативної течії, яка в умовах не менш консервативного галицького суспільства знаходила розуміння та підтримку протягом більшої частини XIX ст.

Однією з відмінних особливостей розвитку русофільського руху як консервативної течії в другій половині XIX ст. стало подолання відчуження від селянства. Русофільська доктрина базувалася на ідеях традиціоналізму, регресу, консервації звичних норм. Уособленням цієї архаїки, як і у випадку російських слов'янофілів, виступало патріархальне селянство та «свята Русь», якої, як зазначав Я. Грицак, насправді немає, але яка неминуче має відродитися. Вони готові трактувати галицько-руську селянську культуру та селянську мову як один з проявів «руськості» але вони проти України як секуляризованої західної моделі національного розвитку» [11, с. 397]. Запропонований короткий огляд дає можливість говорити про наявність досліджень, присвячених русофільству, проте консервативна компонента, лоялістсько-імперський контекст потребують певних уточнень та деталізації.

Мета дослідження. Короткий огляд історіографії переконує у відсутності достатньої кількості публікацій, зміст яких стосувався б консервативної компоненти русофільського руху, а також аналізу причин та змісту династійної лояльності русофілів. Завданням розвідки є зосередження уваги на аналізі архівних документів та інших джерел, зміст яких підтверджує стійку прихильність русофілів до Австро-Угорської імперії, та попри відвертий консерватизм руху, їх орієнтацію на ідеї національно-культурної автономії, які набули популярності з кінця XIX ст.

Виклад основного матеріалу. В Західній

Україні провідна роль у закріпленні консервативних ідей належала греко-католицькій церкві та її духовенству. Причому саме ця соціальна верства ще під час революції 1848р. стала апологетом доктрини. Головною Руською Радою керували представники греко-римського духовенства, які одразу заявили про своє небажання підтримати будь-які повстання, оскільки можливі політичні перспективи, які гіпотетично відкривались перед українцями в умовах австрійської конституційної монархії, їх цілком задовольняли. Коли австрійський уряд не виправдав сподівань на можливість отримання для українських земель спеціального статусу з наданням відповідних повноважень і наділів значними політичними правами в Галичині поляків, спостерігається переорієнтація представників табору (умовно) із Заходу на Схід. Що й призвело до появи москвофільського напрямку в західноукраїнському русофільстві. Принагідно зазначимо, не без моральної і матеріальної підтримки російського уряду.

Першою культурницькою організацією що функціонувала в Галичині у 30-ті рр. XIX ст., діяльність якої традиційно пов'язують із розвитком національних процесів у регіоні, стала «Руська трійця». Її засновники М.Шашкевич, Я. Головацький та І. Вагилевич були типовими представниками генерації русинського греко-католицького духівництва, які опинилися на політичному роздоріжжі у шуканнях майбутнього русинів. Долі трійчан більш ніж символічні, в них знайшли відображення інтелектуальні пошуки галицьких діячів, які намагалися втілюватись у різних національних та національно-державних проектах. М. Шашкевич, фактичний натхненник та найбільш полум'яний прихильник розвитку русинської (української) ідеї помер у молодому віці від сухот та злиднів. Я. Головацький після подій 1848 р. і до початку 60-х рр. залишатиметься на виразних українофільських позиціях, від яких відмовиться в умовах політичної кризи 1867 р. Саме цього року він змінить австрійське підданство на російське та очолить Археологічну комісію та історичний музей у Вільні. Іван Вагилевич перейде на пологофільські позиції, проповідуючи українсько-польський союз зі зверхністю Польщі. Трійчани належали до родин греко-католицьких священиків. Представникам цієї соціальної групи в Галичині та інших регіонах південно-західної України традиційно відводять особливу роль у націотворчих процесах досліджуваного періоду. Йдеться в першу чергу про виконання ними особливої просвітницької місії в процесі поглиблення ідентифікаційних процесів. Навіть незважаючи на те, що, як зазначав у своєму дослідженні Я.Грицак [11, с. 46], підвищення освітнього рівня духовенства призвело до його відчуження від селянства. Це проявлялося у переході, навіть на побутовому рівні, на мову «високої культури». В Галичині – польська, на Закарпатті мадярська, в Буковині – німецька [11, с. 46]. Віросповідальний чинник не міг дати однозначної відповіді на питання

про національну ідентичність. Апеляція «до православної традиції, яка зберігалася в Москві, слугувала заборолом колонізації, греко-католицьке віросповідання сприяло влиттю «руського» потоку у загальноросійський коловорот» [11, с. 47].

Створення першої політичної організації – Головної Руської Ради, започаткування видання першої русинської газети «Зоря Галицька» та отримання дозволу на відкриття у Львівському університеті кафедри руської мови та літератури окреслило основні етапи розвитку українського руху в Галичині. І хоча вже на початку 50-х рр. XIX ст. і Головна Руська Рада, власне, як і «Зоря Галицька» припинили своє існування як через об'єктивні, так і традиційні для українців суб'єктивні причини, їх роль у процесі національного самовизначення важко переоцінити.

Українці підавстрійської імперії після політичного компромісу 1867 р., який призвів до створення дуалістичної монархії, опинилися у подвійно підпорядкованому стані відносно до австрійської (Закарпаття – угорської) влади, та поляків, які користувалися прихильністю Відня, що проявилось у фактичному встановленні польського контролю над Галичиною. Намісник Галичини був поляком, в крайовому сеймі українці «губилися» на значно переважаючому польському тлі. Польсько-українське протистояння з цього часу набуло особливо гострих форм, що знаходило вираз як у політичних дискусіях, так і безпосередніх сутичках та конфліктах не лише в політичній сфері, а й на побутовому ґрунті. З моменту досягнення поляками компромісу з австрійським урядом, в русинському середовищі виник попит на альтернативну польській та австрійській орієнтації. Ніша, що утворилася, була заповнена проросійськими настроями. За однією з версій, запропонованою О. Міллером [12], з початком реформування освітньої системи в Російській імперії, починається інтенсивна еміграція русофільської еліти із Габсбурзької до Російської імперії. Це пояснювалося тим, що в гімназіях потрібні були викладачі класичних мов. Серед священників-уніатів, причетних до русофільського руху, був високий відсоток освічених. В пошуках кращої долі вони вирушали до сусідньої держави.

Майже до 80-х років XIX ст. русофіли домінували у сфері політичної та інституційної влади, були представлені в фінансових структурах, мали значну підтримку в релігійних та інтелектуальних колах, що пояснювалося приналежністю до вищих соціальних прошарків. Статутні положення політичних організацій, які перебували на виразних русофільських позиціях, відображають особливості пошуку місця між «своїми» та «чужими». Творці «Руської ради», заснованої 1870 р. у Львові, не мислили себе поза межами австрійської держави. Засвідчував це і варіант ідентифікації, запропонований в її програмному документі. Членом товариства, як зазначалося, міг стати кожен повноправний громадянин австрійський руської народності. Політичне майбутнє не мислилося без цісарської

австрійської держави: «Хочемо, щоб наш народ розвивався як політично самостійний Австрії народ (в одному із початкових варіантів це звучало без прикметника «політичний» та як «народ слов'янський»), залишаючись при вірі та обряді своїх батьків» [13, арк. 2]. В основу діяльності «Руської Ради» поклали традиції «Головної Руської Ради», створеної в період революції 1848р. [13, арк. 2]. До складу нової організації увійшли: Ф. Павліков, Г. Крижановський, В. Ковальський, І. Кульчицький, Я.Шведецький та ін. «Нашим єдиним прагненням є в родині народів Австрії, посісти на законних підставах таке політичне становище, яке б нам русинам надало можливість наші народні права та свободи розвивати, їм допомагати, цілісність зберігати, а також у справах держави, та нашої відвічної галицької вітчизни «рівноуправлений» та повноважний голос віддавати» [13, арк. 2]. Основною метою створення «Руської Ради» визначався захист прав руського народу. Ця найвища мета, на думку засновників, могла бути досягнута виключно легально-ліберальними шляхами: розмовами про «предмети» політичні та соціальні, на зборах товариства; написанням петицій, меморандумів та адрес, публічних листів; впливом на різні вибори; участю та проведенням народних зборів. Окремо виділялася вимога поширення просвіти в «руському народі» та піднесення його добробуту. Однак засновники організації не залишили поза увагою і політичні аспекти власної діяльності: «Ми, русини Галичини, в кількості до 3 млн. душ у величезній кількості заселяємо як «первісні» мешканці більшу східну частину того коронного краю, стоїмо з непорушною вірністю та відданістю при Височайшій династії австрійського цісарства». Серед принципів завдань стала вимога трактування «галицько-руського питання» не як «домашнього, підрядного», а виключно «самоврядного» [13, арк. 3]. Для реалізації окресленої вимоги проголошувалась необхідність надання права безпосередньої участі у виборах до парламенту, перегляду системи виборів до крайового сейму. «Ми, русини, бачимо забезпечення нашого політичного та народного існування лише в сильному, монолітному уряді, який підпорядковується Думі державній» [13, арк. 4]. Щодо запровадженої конституції, наголошувалося на необхідності її перекладу та використання у відповідності з принципом рівноправ'я. Особлива увага зверталася на відповідність пункту 19 основних державних законів від 21 січня 1867 р., яким кожному народу гарантувалося непорушне право збереження та плекання своєї народності та мови в школах, уряді і публічному житті. «Для нас, русинів [закон], був досі мертвою буквою» [13, арк. 4].

Наведені програмні положення засвідчують відсутність будь-якої орієнтації на Російську імперію, яка на той момент не могла похвалитися наявністю демократичних інституцій, зокрема парламенту та Конституції. «Руська Рада», крім іншого, зосереджувала свою увагу на організації передвиборчих компаній, націлених на обрання

галицько-українських кандидатів у депутати до австрійського парламенту та галицького крайового сейму, на противагу польському «Центральному виборчому комітету у Львові». «Руська рада» організувала в Галичині свої повітові комітети, а в ряді населених пунктів, в містечках мала своїх «мужів довір'я», або так званих «намісників».

Політичні умови конституційної монархії передбачали можливість розвитку окремих елементів громадянського суспільства, в переважній більшості – громадських організацій культурно-просвітницького характеру. Ідеї просвітництва, декларовані в статутах культурницьких організацій, логічно вписувалися у загальний напрямок та зміст внутрішньої політики Австро-Угорської імперії. Саме тому русофільські організації, які посідали помітне місце в суспільному житті Галичини, Закарпаття та Буковини, практично не зустрічали перешкод для своєї діяльності до 80-х рр. XIX ст. Традиціоналізм русофільського руху проявлявся й у питаннях виховання, збереження родинних цінностей. Але для цього використовувалися вже цілком модерні засоби, зокрема періодична преса, яка з початку XX ст. носила ознаки спеціалізації. На інформаційному ринку з'являються і дитячі періодичні видання, які доволі часто були додатками до «дорослих». Однією із подібних була «газетка для діточок руських», «Веночек» [14, с. 3]. В її першому числі проголошувалося: «Ми спробуємо познайомити вас з чудовою нашою батьківщиною, безмежною руською землею та добрим народом, з його славною історією, його подвигами та великими його стражданнями. Із заслуженими великими руськими людьми та з безсмертними плодами їх розуму та праці, з прекрасною та могутньою російською мовою та недосяжним багатством» [14, с. 3].

У газеті містилися шаради і задачі, які пропонувалися дітям для виконання. Їх зміст цілком відповідав проголошеним завданням видання. Зокрема, одна із задач містила наступне завдання: «Живуть два брати (як називаються?). Перед віками народились (на якій землі?) Нині орошають своїми водами (який край?) Обоє впадають в російське море (як воно називається?)

Обоє обливають дві найдавніші російські столиці (які?) [14, с. 3]. (Відповідь – Дністер та Дніпро, під столицями малися на увазі Київ та Галич). Як бачимо, патріотичне виховання базувалося на ідеї єдності історичної Галицької та Київської Русі та необхідності збереження саме цих, історичних «руських» традицій.

Попри намагання витіснити русофілів із політичної сфери Галичини, безпосередньо перед Першою світовою війною третина українських виборців у Східній Галичині голосували за русофільські партії. «Русофільські програми та політика були у Східній Галичині українською консервативною відповіддю на політичне та економічне домінування польської шляхти. Вони були – окрім хіба що радикальних русофілів, які інституювалися лише на початку XX століття – не конче детерміновані максималістською метою – ідеєю переходу українців у великоруську націю, а поєднували політичний консерватизм, міцний зв'язок із церковними структурами, білоялістські концепції (згідно з якими українці мали вірно служити династіям в Австрії та Росії) з культурною спорідненістю із російським сусідом» [11, с. 321].

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що історичний період Київської Русі став джерелом натхнення переважної більшості русинських діячів протягом більшої половини XIX ст. Русофільський рух фактично відображав характерні для цього періоду пошуки ідентичності, проблеми «росту» українського національного проекту на південно-західних землях. Ідея «втраченої руськості» була одним із лейтмотивів цього типово ідеалістично-консервативного проекту. Цю компоненту руху намагалися використати в своїй діяльності представники російських монархічних організацій. Проте скористатися потенціалом русофільства Російська імперія так і не змогла. Ситуація в Австро-Угорській імперії, попри створені більш сприятливі умови, порівняно з Російською, засвідчувала, що австрійська влада також не була готова до серйозної підтримки навіть культурно-автономістських прагнень русинів, які не мислили себе поза австрійським політичним простором.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Аркуша О., Мудрий М. Русофільство в Галичині в середині XIX - на початку XX ст.: генеза, етапи розвитку, світогляд / О. Аркуша, М. Мудрий // Вісник Львівського університету. Серія історична. — Вип. 34. — Львів, 1999. — С. 231-268.
2. Мудрий М. Галицьке русофільство в сучасній історіографії: стан і перспективи дослідження / М. Мудрий // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. — Вип. 9. Ювілейний зб. на пошану Феодосія Стебля. — НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. — Львів, 2001. — С. 256-280.
3. Дашкевич Я. «Весна народів» 1848 року та її передісторія в Україні / Я. Дашкевич // Вісник Львівської комерційної академії. Серія гуманітарні науки. — Львів, 2000. — Вип. 3. — С. 5-15.
4. Макаруч С. А., Турій О. Ю. Політичні орієнтації греко-католицького духовенства Галичини у революції 1848-1849 рр. / С. Макаруч, О. Турій // Вісник Львівського університету. — Вип. 28. — Львів, 1992. — С. 32-51; Макаруч С. Москвофільство: витоки та еволюція ідеї (середина XIX ст. - 1914 р.) / С. Макаруч // Вісник Львівського університету. Серія історична. — Вип. 32. — Львів, 1997. — С. 82-98.
5. Стеблій Ф. Традиції давньоукраїнської державності як чинник легітимації національно-політичних аспірацій галицьких українців в епоху національного відродження (перша половина XIX ст.) / Ф. Стеблій // Четвертий Міжнародний конгрес українців. Одеса, 26-29 серпня 1999 р.: Доповіді та повідомлення. Історія. Частина I. Від давніх часів до початку XX ст. — Одеса — Київ — Львів, 1999. — С. 284-291.
6. Сухий О. Від русофільства до москвофільства (російський чинник у громадській думці та суспільно-політичному житті галицьких українців у XIX столітті) / О. Сухий. — Львів: Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, 2003. — 498 с.; Сухий О. Москвофільство в Галичині: історія проблеми / О. Сухий // Москвофільство: Документи і матеріали. — Львів: Вид-чий

центр ЛНУ ім. І. Франка, 2001. — С. 3-66.

7. Турій О. Галицькі русини між москвофільством і українством (до питання про так зване «старорусинство») / О. Турій // Третій міжнародний конгрес українців. 26-29 серпня 1996 р. Доповіді та повідомлення. Історія. Ч. 1. — Харків, 1996. — С.106-112; Турій О. Конфесійно-обрядовий чинник у національній самоідентифікації українців Галичини в середині XIX століття / О. Турій // Записки НТШ. — Т. ССХХІІІ. — Львів, 1997. — С. 67-99; Турій О. Початки москвофільства в Галичині / О. Турій // Вісник Львівського університету. Серія історична. — Вип. 29. — Львів, 1993. — С. 36-43.
8. Наконечний Є. Украдене ім'я: Чому русини стали українцями / Є.Наконечний. — Львів: Піраміда, 2004. — 352 с.
9. Заник Л., Савчук Б. Проблема москвофільської орієнтації за доби галицької «весни народів» 1848 року в українській історіографії / Л. Заник, Б. Савчук // Аналітично-інформаційний журнал «Схід». — 2006, № 1. — С. 49-59.
10. Вендлянд А. В. Русофільство: ще один український проект? Зауваги про невтілене прагнення / Анна Вероніка Вендлянд // Незалежний культурологічний часопис «І» № 18, — 2000 / Електронний ресурс: Режим доступу: www.ji.lviv.ua/n18texts/wendland.htm.
11. Грицак Я. Й. Пророк у своїй вітчизні. Франко та його спільнота (1856–1886) / Я. Грицак. — К: Критика, 2006. — 631 с.
12. Миллер А. И. Почему все континентальные империи распались в результате Первой мировой войны? / А. Миллер. Електронний ресурс. Режим доступу: www.polit.ru/story/oc_2.html.
13. Центральний державний історичний архів у Львові, (далі – ЦДАІЛ України). ЦДАІЛ України. Ф. 196 – Політичне товариство «Руська Рада», оп. 1, спр. 81.
14. Веночек / Ілюстрована газетка для руських дітей. Додаток до «Галичанина». — Львів № 1(14). — 1905.

Стаття надійшла до редакції 12.06.2013